

4

Zprávy o výzkumech
a ostatní referáty

Problematika historické archeologie v činnosti expozitury AÚ ČSAV v Mostě

TOMÁŠ VELÍMSKÝ

Mostecká expozitura Archeologického ústavu ČSAV bilancuje v tomto roce již 25 let své činnosti. Hlavním úkolem pracoviště je od počátku záchrana a dokumentace archeologických památek v rozsáhlé oblasti SZ Čech, kde v důsledku velmi intenzivního hospodářského rozvoje, zejména budování palivo-energetické základny našeho národního hospodářství, dochází k dalekosáhlé přeměně celé kulturní krajiny.

Problematika historické archeologie však byla v činnosti expozitury po dlouhou dobu zastoupena jen okrajově a omezovala se na víceméně náhodný výběr záchranných akcí nevelkého rozsahu. Jejich přehled obsahuje soupis, který bude publikován. Většinu akcí lze zhodnotit teprve v kontextu dalšího, již cílevědomě koncipovaného výzkumu, jehož počátky jsou spojeny teprve se 70. léty. Výše uvedené konstatování nechce výsledky dlouholeté činnosti zlehčovat. Byly adekvátní možností, limitovaným omezeným počtem odborných a dokumentačních sil i nedostatečným technickým vybavením pracoviště. Právě vědomí této nedostatečnosti vedlo k úsilí o pozitivní změny a zejména o dokonalejší organizační zajištění záchranné činnosti. Nutnost těchto změn vystupovala ještě naléhavěji v konfrontaci s perspektivním plánem rozvoje těžební činnosti v oblasti Severočeských hnědouhelných dolů do roku 2000. Těžba přímo zasáhne plochy o celkové rozloze přes 120 km² a dotkne se katastrů více než 100 obcí. K tomu přistupují rozsáhlé vyvolané investice: budování vodních nádrží a přeložky vodních toků, výstavba nových sídlišť, komunikací, inženýrských sítí atd.

V roce 1972 byla uzavřena Dohoda o záchraně a dokumentaci archeologických památek v oblasti SHD, jejímiž signatáři jsou Federální ministerstvo paliv a energetiky, Ministerstvo kultury ČSR, Severočeský krajský národní výbor a Československá akademie věd. Na základě této dohody byla vybudována při mostecké expozituře Základna pro výzkum v oblasti SHD, dotovaná z rozpočtu Severočeských hnědouhelných dolů. Organizačně a kádrově obě pracoviště splývají, podstatné však je, že dotace i další účinná podpora ze strany SHD umožnily mostecké pracoviště podstatně rozšířit, doplnit dalšími odbornými i dokumentačními silami, lépe technicky vybavit.

Dnes je v expozituře celkem 19 systemizovaných pracovních sil, z toho 6 archeologů (3 se zabývají soustavně problematikou slovanské a historické archeologie). Zhruba miliónová roční dotace SHD je rozdělena tak, že asi polovina této částky je určena na mzdové fondy sezónních sil, zaměstnaných formou dohod o činnosti. Nejsou to jen dělníci na archeologických výzkumech, ale i síly, podílející se na dalším zpracování a dokumentaci nálezových fondů.

Lze říci, že až na chemickou konzervaci nálezů je mostecké pracoviště z hlediska terénní výzkumné činnosti i dalšího zpracování a dokumentace nálezů vcelku soběstačné, i když samozřejmě využívá v co nejširší míře, zejména v oblasti kontaktů s přírodovědnými disciplínami, možností externí spolupráce v rámci AÚ ČSAV i mimo něj. V posledních letech se slibně rozvíjí spolupráce zejména s pracovišti Botanického ústavu ČSAV v Průhonících a Brně.

Postupné dobudovávání pracoviště v Mostě přitom probíhalo souběžně se zajišťováním naléhavých výzkumných úkolů ojedinělého rozsahu. Výzkum historického jádra města Mostu začal již v roce 1970 a přes veškeré vynaložené úsilí se po několik sezón jen stěží vyrovnával s rychlým postupem demolic. Dnes, kdy až na přemístění pracoviště do nových, lépe provozu vyhovujících prostor můžeme určitou etapu v budování mostecké expozitury považovat za ukončenou, cítíme již opět disproporce mezi našimi možnostmi a stále rostoucími potřebami záchranného výzkumu. Se stále většími obtížemi hledáme kompromis mezi tím, zda dát přednost zpracování již uskutečněných výzkumů, o aktuálnosti jejichž výsledků není pochyb, nebo toto zpracování stále znovu a znovu odsouvat ve prospěch nových záchranných akcí — s vědomím nenávratnosti jednotlivých příležitostí, před které jsme stavěni.

Je zřejmé, že rozhodování zde není možné bez určité základní strategie výzkumné činnosti, bez užšího vymezení problémových okruhů, které chceme řešit, a také bez omezení územního rozsahu výzkumu. Velmi podnětný impuls v tomto směru znamenala pro nás výměna zkušeností s pracovním týmem univerzity v Kolíně nad Rýnem, který se zabývá záchrannou činností v porýnském hnědouhelném revíru, ale i kontakty s pracovníky Landesmuseum für Vorgeschichte v Drážďanech.

V oblasti historické archeologie představuje první z řešených tematických okruhů problematika geneze našich středověkých měst. Jeden z možných vývojových modelů — vznik vrcholně středověkého města z tržní osady — sledujeme na příkladu královského města Mostu. O mosteckém výzkumu, jeho cílech a výsledcích jsme na těchto konferencích již několikrát referovali. Zde uvádíme jen ve stručnosti, že výzkum vlastního historického jádra města v letošním roce skončil. Podařilo se prokázat 2 vývojové etapy ve vzniku lokovaného města, jehož počátky můžeme klást někdy do 30. let 13. století. Původní lokační záměr přerostl již okolo poloviny 13. století velmi dynamicky v další rozšíření. Stopy uvedeného vývoje jsou zřetelně patrné v půdorysné osnově města. Bylo možno také osvětlit, jak probíhal vlastní lokační proces konkrétně v měřítku jednotlivých parcel — od zemnic, zakládaných jako obytná provizoria předcházející zpravidla zděnou zástavbu, přes ověření nejstarších půdorysných typů této zděné zástavby, až po další středověké přestavby, následující často v rychlém sledu za sebou. Konečně studium uspořádání parcel, rozložení zemnic, zděné zástavby i dalších objektů vede k důležitým poznatkům o urbanismu našich středověkých měst. Výzkum přispěl samozřejmě také k poznání středověké hmotné kultury.

Problematiku tržní osady, předpokládaného předstupně středověkého města Mostu, bude možné sledovat teprve plánovaným výzkumem na levobřežní terase řeky Bělé, zejména v okolí kostela sv. Václava.

Vědomě jsme při výzkumu Mostu rezignovali na výzkum středověkých předměstí a rovněž při studiu zázemí města jsme si vědomi výrazných omezení, která vyplývají ze skutečnosti, že velká část tohoto zázemí je v důsledku již od minulého století trvající intenzivní důlní a jiné průmyslové a stavební činnosti devastována a pro další archeologický výzkum nenávratně ztracena. Lze tedy vycházet prakticky jen ze zpracování dostupných údajů, získaných star-

šími výzkumy a jen v ojedinělých případech je doplnit výsledky výzkumů nových.

Ve vlastní mostecké pánvi je soustavná pozornost věnována lokalitě Kospisty, která podle svědectví písemných pramenů svým vývojem až do 13. století vytvářela předpoklady ke vzniku městského organismu. Přípravná fáze výzkumu proběhla v roce 1975, rozhodující etapa bude zahájena letos na podzim.

Systematičtější sídelně historické studium je uskutečnitelné na Mostecku pouze v jeho jižní části. Zde leží také osada Bedřichův Světec, v jejímž areálu se nachází pozdněrománský tribunový kostel. I tento výzkum souvisí s činností SHD – v kostele má být instalována expozice středověkého umění, sestavená ze sozů z likvidovaných obcí na Mostecku. Výzkum se zde zaměřil nejprve na odkrytí nejstarší stavební podoby kostela, nyní sledujeme problematiku raně feudálního sídla příslušejícího k tomuto kostelu. Od výzkumu lze očekávat také příspěvek k absolutní chronologii sekvence středověké keramiky na Mostecku.

Novou kapitolu ve výzkumné činnosti expozitury tvoří studium sídelně historické problematiky ve vybraných mikroregionech. Prvním z takto sledovaných mikroregionů je povodí Lomského potoka na Bílinsku, v předpolí uhelného velkolomu M. Gorkij. Dva ze sledovaných katastrů obcí – Břežánky a Břešťany – byly již odtěženy. V současné době se naše pozornost soustřeďuje na katastr Jenišova Újezda. Z hlediska historické archeologie se zde nabízí mimořádně dobrá příležitost konfrontovat poznatky o vývoji osídlení v hradištním období s výraznou reorganizací sídelní struktury ve vrcholném středověku.

Studium mikroregionu Lomského potoka považujeme za součást studia problematiky zázemí bílinského hradiště, to je však úkol dlouhodobějšího charakteru, stejně jako výzkum v oblasti Pětipeské pánve na Podbořansku. Tato oblast byla vybrána proto, protože představuje v rámci SZ Čech region nejméně narušený novodobými zásahy. Archeologické prameny by zde tedy měly být uchovány v nejúplnější podobě a s nejvyššími výpovědními schopnostmi. Přitom také tato oblast má být v budoucnu výrazně dotčena těžební činností a průmyslovou výstavbou. Časový předstih, který zde před plánovanou exploatací existuje, by měl umožnit důkladnou rekognoskaci terénu povrchovým průzkumem, s důrazem na co nejúplnější podchycení všech vazeb mezi historickým osídlením a přírodním prostředím.

Z naznačeného vymezení hlavních úkolů nevyplývá, že bychom úplně rezignovali na záchrannou činnost na lokalitách mimo stanovený rámeček. Rozsah těchto akcí však musí být nutně přiměřený jejich významu a našim omezeným možnostem a ve většině případů se zde spokojíme se získáním nejzákladnějších sídelně historických údajů.

Jsme si vědomi vysoké náročnosti takto koncipovaných pracovních úkolů, jiná cesta však patrně není možná.

Zusammenfassung

Die historische Archäologie und die Tätigkeit der Expositur des Archäologischen Instituts der ČSAV in Most

Die Expositur der Archäologischen Instituts der ČSAV in Most (Brüx) bilanziert in diesem Jahre bereits 25 Jahre ihrer Tätigkeit. Hauptaufgabe dieser Arbeitsstelle ist von allem Anfang an die Rettung und Dokumentation archäologischer

Denkmäler auf dem umfangreichen Gebiet NW-Böhmen, wo es infolge der intensiven wirtschaftlichen Entwicklung, vor allem des Ausbaus der energetischen Grundlage unserer Volkswirtschaft, zu weitgehenden Änderungen der ganzen Kulturlandschaft kommt.

Die Braunkohlenförderung erfaßt eine Fläche von insgesamt 120 km² und beführt den Kataster von mehr als 100 Gemeinden. Dazu treten umfangreiche sekundäre Investitionen: Ausbau von Wasserbecken, Umleitungen von Flußläufen, Aufbau neuer Siedlungen, Kommunikationen, Ingenieurnetzen usw.

Auf dem Feld der historischen Archäologie stellt die Beantwortung der Fragen nach der Entstehung unserer mittelalterlichen Städte den ersten thematischen Aufgabenkreis vor. Eines der möglichen Entwicklungsmodelle – die Entstehung der hochmittelalterlichen Stadt aus einer Marktgemeinde – verfolgen wir am Beispiel der königlichen Stadt Most. An dieser Stelle führen wir nur in aller Kürze an, dass die Erforschung des eigentlichen historischen Stadtkerns im Jahr 1978 beendet wurde. Es gelang zwei Entwicklungsetappen der Entstehung der lozierten Stadt nachzuweisen, deren Anfänge man in die 30. Jahre des 13. Jahrhunderts verlegen kann. Die ursprüngliche Lokation hat bereits um die Mitte des 13. Jahrhunderts eine sehr dynamische Erweiterung erfahren. Spuren dieser Entwicklung verrät die Grundrißanlage der Stadt sehr deutlich. Es konnte auch erklärt werden, wie der Vorgang der Lokation ganz konkret im Maßstab der einzelnen Parzellen vorgegangen ist – von den Wohngruben an, die als Behausungsprovisorien in der Regel gemauerten Objekten vorangegangen sind über die Beglaubigung der ältesten Grundrißtypen dieser Mauerbauten, bis zu dem weiteren mittelalterlichen Umbau, die einander nicht selten relativ knapp folgten. Schließlich führt das Studium der Parzellenlage, der Verteilung der Wohngruben, der Mauerbauten und anderen Objekte zu wichtigen Erkenntnissen über den Urbanismus unserer mittelalterlichen Städte. Die Untersuchung hat selbstverständlich auch zur Einsicht in die mittelalterliche materielle Kultur beigetragen.

Die Problematik der Marktgemeinde, als vorausgesetzter Vorstufe der mittelalterlichen Stadt Most, wird sich erst im Zuge planmässiger Grabungen an der linksseitigen Terrasse des Bělá-Flusses, besonders in der Umgebung der St.-Wenzels-Kirche, lösen lassen.

Wir haben dabei wissentlich auf die Untersuchung der mittelalterlichen Vororte der Stadt verzichtet und waren uns bei dem Studium ihres Hinterlandes der beträchtlichen Beschränkungen bewußt, die aus der Tatsache hervorgehen, daß ein großer Teil dieses Hinterlands infolge der bereits seit dem vergangenen Jahrhundert andauernden intensiven Förder-, Industrie- und Bautätigkeit devastiert und für weitere archäologische Forschungen unwiederbringlich verloren ist. Man kann deshalb praktisch nur von der Verarbeitung zugänglicher Daten ausgehen, die aus älteren Forschungen stammen, und sie nur in vereinzelt Fällen mit Ergebnissen neuerer Forschungen ergänzen.

Im eigentlichen Becken von Most widmet man der Örtlichkeit Kopisty systematisch Aufmerksamkeit, deren Entwicklung bis zum 13. Jahrhundert nach schriftlichen Quellen die Voraussetzungen der Entstehung eines städtischen Organismus geboten hat. Die Vorbereitungsphase der Untersuchung verlief im Jahr 1975, ihre entscheidende Etappe wird heuer im Herbst eingeleitet werden.

Systematische siedlungsgeschichtliche Studien wurden nur im Südteil des Beckens von Most betrieben. Hier liegt auch die Siedlung Bedřichův Světec, in deren Areal eine spätromanische Tribünenkirche liegt. Auch diese Forschung hängt mit der Tätigkeit der Expositur zusammen – in dieser Kirche soll eine Ausstellung mittelalterlicher Kunstgegenstände eingerichtet werden, die aus liquidierten Gemeinden der Gegend stammen. Die Untersuchungen haben sich hier vorerst auf die Freilegung der ältesten Baugestalt der Kirche beschränkt, und nun verfolgen wir die Fragen nach dem frühfeudalen Sitz, der zu dieser Kirche gehört hat. Von den Untersuchungen darf man auch einen Beitrag zur absoluten chronologischen Sequenz der mittelalterlichen Keramik im Becken von Most erwarten.

Ein neues Kapitel der Forschungstätigkeit ist das Studium der siedlungsgeschichtlichen Fragen in ausgewählten Mikroregionen. Eine der ersten ist das Stromgebiet

des Lomský-Baches in der Gegend von Bílina, im Vorfeld des Braunkohlen-Großtag-sbaus M. Gorkij. Zwei der untersuchten Gemeindegkataster – Břežánky und Břešňany – wurden bereits abgebaut. Gegenwärtig konzentriert sich unsere Aufmerksamkeit auf den Kataster von Jenišův Újezd. Vom Standpunkt der historischen Archäologie bieten sich hier außerordentlich günstige Möglichkeiten, die Erkenntnisse über die Entwicklung in der Burgwallzeit mit der durchgreifenden Reorganisation der Siedlungsstruktur im gipfelnden Mittelalter zu vergleichen.

Das Studium der Mikroregion am Lomský-Bach halten wir für einen Bestandteil des Studiums des Hinterlandes des Burgwalls in Bílina, das ist aber bereits eine langfristige Aufgabe, ebenso wie die Erforschung des Gebiets des Pětipeská Beckens in der Gegend von Podbořany. Dieses Gebiet wurde deshalb ausgewählt, weil es im Rahmen NW-Böhmens eine Region vorstellt, die durch neuzeitliche Eingriffe am wenigsten betroffen wurde. Archäologische Quellen sollten hier in der relativ komplettesten Form und maximaler Aussagekraft vorhanden sein. Dabei wird auch dieses Gebiet künftig von der Förder- und Industrieaktivität stark betroffen werden. Der zeitliche Vorgriff vor der geplanten Exploitation sollte eine gründliche Sondierung des Geländes im Zuge von Oberflächenbegehungen ermöglichen, mit der Absicht, sämtliche Bindungen zwischen der historischen Besiedlung und der natürlichen Umwelt genauest zu erfassen.

Aus dieser Andeutung der Hauptaufgaben geht nicht hervor, daß wir etwa auf Notgrabungen und Rettungsaktionen außerhalb des festgelegten Tätigkeitsrahmens verzichten wollen. Der Umfang dieser Aktionen muß jedoch ihrer Bedeutung und unseren begrenzten Möglichkeiten entsprechen, und wir werden uns in den meisten Fällen damit begnügen müssen, die grundlegendsten siedlungsgeschichtlichen Daten zu gewinnen.

